

ԱԿՄԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑԻ «ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲՈՎՅԱՆ» ՎԵՊԻ

ԼԵԶՎԱՈՃԱԿԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Ա. Վ. Գալստյան

Հիմնաբառեր: Լեզու և ոճ, հեղինակային խոսք, դիմանկար, տեղանուն, գունանուն, երկարժեք բառեր, կրոնակեղեցական բառային միավորներ, համեմատություններ:

Յուրաքանչյուր գրող ունի իր նվիրական անունը ժողովրդի պատմության մեջ: Ա. Բակունցի համար հայ ժողովրդի պատմության ամենագրավիչ կերպարը Խաչատուր Աբովյանն է, որի մասին նա ասում է. «Հիանալի ֆիգուրա՝ ոչ միայն իր գրական նշանակությամբ, այլև իր կյանքով»: Մեծ խորհուրդ է պարունակում այն փաստը, որ Բակունցի ստեղծագործության կարապի երգը եղավ «Խաչատուր Աբովյան» անավարտ վեպը: Վեպից պահպանված հատվածներն առաջին անգամ մամուլում հրատարակվել են 1934-1935թթ. («Գրական թերթում» և «Խորհրդային գրականություն» հանդեսում):

Ա. Բակունցը լրիվ պահպանել է իր գրվածքի փաստական նախասկիզբը, դեպքերի, տեղանունների, անձնանունների ուսանողական շարժումների վավերականությունը, երևակայությամբ չի հնարել ոչ մի դեպք, ոչ մի դրվագ: Նա հավատարիմ է մնացել սկզբնաղբյուրներին: Պատմական և լեզվական կոլորիտի պահպանման համար Բակունցը պեղում էր ժամանակի գրավոր լեզուն և գտնում հարմար ու արտահայտիչ բառաձևեր, պատրաստի բանաձևումներ:

Վեպի հեղինակային խոսքի բազմազան շերտերից է դիմանկարը: Ա. Բակունցը Խ. Աբովյանի դիմանկարը կերտում է նուրբ դիտողականությամբ և յուրահատուկ մեթոդով. «Արմենիերն Աբովյանն էր: Դորբատում նրան այդպես անվանեցին այն օրից, երբ բնակիչները քաղաքի փողոցներում տեսան նրա օտարոտի դեմքը, հարավի մարդու վառվռուն և մեծ աչքերը և մանավանդ հայ դպիրի կապան և ջիբրուն, որ նա առաջին օրերը հագնում էր Պարբոտի

տուն գնալիս» (էջ 290)¹: Դիմանկարը տեղ-տեղ ամբողջանում է արտաքին նկարագրությամբ. «Արմենիերը գունատ էր: Նրա թավ արտանունքները շղարշի նման ծածկել էին աչքերը: Կարծես ննջում էր: Ապա նա գլուխը ցնցեց և նայեց պարզ աչքերով» (էջ 317):

Ինչպես նշում է Լ. Եզեկյանը, «հերոսների անհատականացումը... սկսվում է նրանց արտաքինի նկարագրությամբ, երբ հեղինակը, օգտագործելով յուրաքանչյուր հերոսի համար յուրահատուկ մակդիրներ ու համեմատություններ, ստեղծում է նրանց դիմանկարը և ապա դրան համապատասխան բացահայտում նրանց ներքինը, որի հետ և կապվում են այդ հերոսների վարքագիծը, հոգեբանությունը հետագա գործողությունները»²:

Դիմանկարին զուգահեռ ներկայացվում է նաև հայոց լեզվի հմայքը. «Երբ հարցնեին նրա տան կենվորի մասին, նա երգելով ասում էր. «Ի՛նչ կենվոր, աստված իմ ... Իսկական սուրբ: Ծոմ է պահում, գիշեր-ցերեկ կարդում է և իրենց լեզվով աղոթում է... Եվ ինչպե՛ս է աղոթում, այդ ինչ ձայն է, ինչ լեզու է: Թեև չեմ հասկանում, բայց հավատում եմ, որ սրբազան լեզու է... Իմ ամուսինն ասում է, որ նրանց լեզուն աշխարհի առաջին լեզուն է. նրանց լեզվով է խոսել Նոյը, հենց որ սարից իջել է: Ահա թե ինչ լեզվով է խոսում...»» (էջ 291): Վեպում կերպարագծվում է նաև Ֆրիդրիխ Պարրոտի դիմանկարը. «Նիհար և ցամաք երեսով մի կարճահասակ մարդ» (էջ 293):

Գեղարվեստական երկի առաջին էջերից հետաքրքիր դրսևորումներ են արձանագրվել հատուկ անունների գործածության առումով: «Խաչատուր Աբովյան» վեպում առատ գործածված են տեղանուններ՝ քաղաքների, փողոցների, կամուրջների անուններ, եկեղեցիների և վանքերի, համալսարանների անուններ, ինչպես նաև անձնանուններ, ազգանուններ և այլն: Օր.՝ *Սուրբ Իոհաննի տաճար, Դորքատի արքայական համալսարան, Գուստավ Ադոլֆ*

¹ *Ակսել Բակունց*, Երկեր 4 հատորով, հ. 3, Ե., 1982, էջ 290: Մեջբերումների էջերը տրվում են կից փակագծերում:

² Լ. Գ. Եզեկյան, Բաժնու ստեղծագործությունների լեզուն և ոճը (ըստ պատմավեպերի նյութերի), Ե., 1975, էջ 106:

թագավոր, Ալեքսանդր Առաջին, աստվածաբանական բաժանմունքի ուսանող Կարլ Ֆոն Զիվերինգ, քաղաքներ՝ Դամասկոս, Դորբատ, Խարկով և այլն:

Տրամաբանները կարևոր են համարում անվան նշանակությունը իմաստից առանձնացնելը: Բ. Ռասելը հատուկ անունները համարում էր որոշակի առարկաներին վերաբերող թերի սիմվոլներ, որոնք վկայակոչում են ստանում նախադասության կազմում և հաղորդակցական գործառույթից դուրս առարկայական նշանակելի բովանդակություն չունեն³: Բակունցի վեպի որոշ հերոսների դիմում են մականուններով, ինչպես՝ Յան Ինդուանիսին ընկերները կոչում էին *Մունջ Արքա*, Խ. Աբովյանին՝ *Արմենիեր* և այլն:

Հետաքրքրական է գույների և գունանունների խաղարկումը վեպում. գործածության ակտիվություն ունի *սև* գույնը. «*սև* եղբայրների» խումբ, *սև* ուլունքների շարան, եղնիների *սև* երիզ, անտառի *սևի* մեջ, բատիստե *սև* զգեստ, *սև* թիկնոցներ, *սև* ժապավեն և այլն: Այս գույնը գործածվում է որպես տառապած հայի տեսակին բնորոշ հատկանիշ. «Չհասկացար՝ ինչ պատվիրեց նորին բարեծննդությունը՝ որ գլուխը *սև* լինի, աչքերը *սև* լինեն, ամեն ինչ *սև* լինի և քիթը *սև* լինի» (էջ 327): Գունանուններից գործածական են մանիշակագույնը, վարդագույնը, ցորնագույնը, մոխրագույնը, որոնք բնականարի և դիմանկարի կերտման բաղադրատարրեր են: Բնագրային օրինակներ. «Արևն արդեն *մանիշակագույն* էր ներկում վերջալույսի ամպերը» (էջ 305): «Նայում էր երիտասարդի մաքուր սափրած երեսին, որ *վարդագույն* էր երեկոյի սառնից» (էջ 288): «Հյուսիսի սառն օդը փոխել էր նրա դեմքի *ցորնագույնը*» (էջ 292): «Վարդերի նման բացվել էին նրա թների վրա և իրենց կարմրավուն ցուլքով երևացնում էին նրա ականջները՝ *մոխրագույն* գանգուրների մեջ» (էջ 331):

Վեպի նկարագրական հատվածներում առկա են տեղաշարժեր բառերի ձևաբանական իմաստների մեջ: Այդպիսի բառերը երկարժեք բառեր են, որոնց խոսքիմասային պատկանելությունը որո-

³ Б. Рассел, Искусство мыслить, М., 1999, էջ 58:

շելիս ելնում ենք շարահյուսական կիրառությունից: Հայերենի զարգացման տարբեր գոյավիճակներում էլ առկա են գոյականի և ածականի խոսքիմասային իմաստներով զուգահեռաբար հանդես եկող բառեր: «Հոգնությունից ննջում է *ծերունի* սպասավորը» (էջ 268): «*Ծերունու* նվաղած հիշողությամբ երկրորդ անգամ էր պատմել Տուբոյի կուրանալը» (էջ 270): «Կարճ ժամանակից հետո պանդոկը լցվում էր *երիտասարդ* մարդկանցով» (էջ 277): «*Երիտասարդը* ձեռք էր բերում գիտելիքներ» (էջ 276):

Հետաքրքիր իրողություններ են նկատվում բառապաշարային դաշտում: Կենսունակ գործառույթով առանձնանում է *-ուհի* վերջածանցը, որը հայերենը փոխառել է պարսկերենից. այն փոխատու լեզվում եղել է հիմնական ձևությո՝ «դուստր, աղջիկ» նշանակությամբ: Սկսած մեր լեզվի հետմեսրոպյան շրջանից՝ այն գործածվել է իբրև իգական իմաստ ունեցող ածանց, թեև ըստ Գ. Զահուկյանի՝ *-ուհի* վերջածանցի իրանական ծագման վերաբերյալ մեկնությունները համոզիչ չեն⁴. օր.՝ *բարեկամուհի, իշխանուհի, տանտիրուհի, սպասավորուհի, տիրուհի, միանձնուհի, էստուհի, պարսկուհի* և այլն:

Վեպում գործածության լայն տիրույթ են նվաճել հետևյալ բաղադրությունները՝ *մեղրագինի, գինետուն, օղետուն, հացատուն, յուղահաց, ծխամորձ, քթախոտ, սենեկապետ, նահանգապետ, գնդապետ, ծաղրանկար, յուղաներկ, զբոսավայր, նպարավաճառ, վերջալույս, աստղալույս, լիալուսին, մարդաձայն, ոտնաձայն, ձյունափայլ, մոխրակույտ, գետեզր, երկարահասակ, ճշմարտանման, կաքավաքայլ, ասեղնագործ* և այլն:

Հայտնի է, որ Խ. Աբովյանը մեծ սեր է ունեցել կրոնի հանդեպ: Նրա կերպարի ամբողջացման գործում զգալի է կրոնակեղեցական բառամիավորների գործածությունը. օր.՝ *Աստված, աստվածաբանություն, աստվածարում, քրիստոնյա, հոգևորական, Զատիկ, սար-*

⁴ Ըստ Աճառյանի՝ մեսրոպյան հայերենում *-ուհի* ածանցով կազմված իգական իմաստ ունեցող բառեր չեն գործածվում: Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Ե., 1951, էջ 86: Գ. Բ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 570:

կավագ, մոնթ, խաչ, մոմ, ծում, աղոթել, աղոթագիրք, սաղմոս, սուրբ Հակոբի վանք և այլն: Գործածական է *կեսարինը կեսարին տալ* թևավոր խոսքը, որը աստվածաշնչյան ծագում ունի. «Իսկ այժմ վառեմ ճրագը, և տանք *կեսարինը կեսարին*» (Էջ 306): Այն Մատթեոսի Ավետարանի 22-րդ գլխի 21 համարից է, որ նշանակում է ըստ արժանվույն փոխհատուցել: «Գնացեք, տվեք *կայսրինը՝ կայսեր* և Աստծունը Աստծուն»:

Այլ թևավոր խոսքեր. «Առաջին դասը եղել էր այն, ինչ որ անհայտ նկարիչը գրել էր պանդոկի ճակատին՝ «Քանի ողջ ենք, պիտի ապրենք»» (Էջ 277): «Գինին և ճշմարիտ գիտությունն իրար թշնամի են» (Էջ 300): Լամաքոս զորավարի խոսքը. *Non licet in bellis bis peccare* - Պատերազմում շփոթվում են մեկ անգամ (Էջ 306): «Երբ խոսում է Հռոմը, լռում է աշխարհը» (Էջ 316): «Կարթագենը պետք է կործանվի» (Էջ 319): «Ամեն սկիզբ դժվար է» (Էջ 316) և այլն:

«Խաչատուր Աբովյան» վեպի լեզուն հարուստ է դարձվածքներով և շրջասույթներով. դարձվածքներ՝ *ավազից պարան հյուսել* («անկարելի գործ ձեռնարկել»), «-Ավազից պարան ես հյուսում, քեռի Մարտին» (Էջ 304), *աղամի զգեստ* («մերկություն»), «Դեռատի աղջիկներին ցույց է տալիս Ադամի զգեստը» (Էջ 265). Շրջասույթներ՝ *Նոյի երկիր* - Հայաստան (Էջ 315), *սրբազան լեզու* - հայերեն, *Բիրլիական լեռ* - Արարատ (Էջ 291), *հռենոսյան վարդաջուր* - գինի (Էջ 297) և այլն:

Ա. Բակունցի գեղարվեստական խոսքին առանձնապես վառ արտահայտչականություն են հաղորդում անհատական հեղինակային համեմատությունները, որոնք աշխարհի ճանաչողության և իմացության հիմնական միջոցն են: Հաճախ անձը համեմատվում է անձի հետ. օր.՝ «Պրոֆեսոր Պարրոտին նրանք դիմավորեցին, ինչպես հաղթանակից վերադարձող զորավարի» (Էջ 292): «Ծերունին փափուկ սապոգներն իրար զարկեց, ինչպես հին ասպետ» (Էջ 293): «Տիկին Էլրիզը նախասենյակում բարձրացրել էր նրա օձիքը, ինչպես մայր, որ տաք փաթաթում է երեխային» (Էջ 303): «Բայց ես մի

որ պիտի վերադառնամ իմ հին հայրենիքը, որ սպասում է ինձ, ինչպես մայրը որդու վերադարձին» (էջ 317):

Երբեմն համեմատության երկրորդ եզրը կենդանի է, բնության երևույթ կամ որևէ հատկանիշ. «...Իսկ շրջում էր մենակ, ինչպես անտառի բու» (էջ 328): «Ինչ-որ մութ բան դառնում էր նրա հոգու մեջ, խլրտում էր, ինչպես աճում է բողբոջը գարնան գիշերին» (էջ 303): «Նա պատմում էր իր կյանքը գունեղ և զարմանալի հետաքրքիր, ինչպես արևելյան հեքիաթ» (էջ 318):

Հեղինակը չակերտների մեջ է տալիս այս համեմատությունը. «Արևը մայր է մտել, ինչպես մեռնում է դյուցազնը» (էջ 309):

Գեղարվեստական համեմատություններ կազմելիս բնապաշտ Բակունցը առավելաբար օգտագործում է *ինչպես* կապը:

Հայտնի է, որ անորոշ դերանունների վերաբերյալ տարակարծություններ կան, ընդհուպ մինչև դրանք առանձին տեսակ չհամարելը: Դրանք արտահայտում են ընդհանուր, չտարբերակված իմաստ: Ուն անորոշ դերանունը սովորաբար հատկանշային իմաստ է արտահայտում (*ուն* Գրիգորյան): Սակայն ինչպես նշում է Ֆ. Խլղաթյանը *ուն* դերանունը կարող է արտահայտել նաև անորոշ անձ⁵: Դերանվան այդպիսի կիրառության հանդիպել ենք առաջադիր վեպում. «Սև դոմինոյի մեջ փաթաթված անհայտ *ուն* մոտենում է մի խումբ կանանց»⁶: Նկատելի է *ոչ ոք* ժխտական դերանվան յուրահատուկ գործածություն. Օր.՝ «Իսկ թե քանի տարի պիտի ուսաներ՝ հայտնի չէր ոչ իրեն, ոչ ռեկտորին և ոչ այլ ոքի» (էջ 267):

Վերջում հավելենք, որ Ա. Բակունցի վեպի հերոսը՝ Խաչատուր Աբովյանը, և հեղինակը՝ Ակսել Բակունցը, զոհ դարձան իրենց ողջունած ու փայփայած իշխանությունների բռնությանը: Ճիշտ է Աբովյանը չձերբակալվեց, բայց ի վերջո այդ բիրտ իրականության զոհը դարձավ, ինչպես և Ա. Բակունցը: Երկուսն էլ նույն տարիքում երեսունինը տարեկան հասակում:

⁵ Ֆ.Ֆ. Խլղաթյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Բ մաս, Ե., 2010, էջ 118:

⁶ Ակսել Բակունց, Երկեր 4 հատորով, հ. 3, Ե., 1982, էջ 264-265:

Ключевые слова: язык и стиль, авторское слово, портрет, топоним, название цвета, двусмысленные слова, религиозно-церковные словесные единицы, сравнения.

А. В. Галстян - Некоторые лингвистические и стилистические вопросы романа А. Бакунца “Хачатур Абовян”. - Портрет - один из разнообразных пластов авторской речи, который автор создает с тонкой наблюдательностью и уникальной методикой. С первых же страниц были отмечены некоторые интересные явления в сфере использовании собственных имен. Суффикс *-նիհ* [uhi] имеет существенную функцию в словарном составе. Язык романа богат названиями красок, выражениями и перифразами. Художественному слову А. Бакунца особенно яркую выразительность придают религиозно-церковные словесные единицы и персональные авторские сравнения.

Keywords: language and style, author's word, portrait, toponym, color name, ambiguous words, religious and ecclesiastical verbal units, comparisons.

A. V. Galstyan - Some Linguistic and Stylistic Issues of A. Bakunts' Novel “Khachatur Abovian”. - The portrait is one of the various layers of the author's speech, which the author creates with subtle observation and a unique method. From the very first pages, some interesting developments in the use of proper names were noted. The suffix *-նիհ* [uhi] has an essential vocabulary function. The language of the novel is rich in the names of colors, expressions and periphrases. The literary word of A. Bakunts is especially vividly expressed by religious-church verbal units and author's personal comparisons.